

A tambura hangszertípus történeti áttekintése

A lantok morfológiai jellemzője, hogy rezgőtestük és húrokkal ellátott nyakuk van és a húrok a rezgőtest végétől indulva végigfutnak a nyakon. A lantok két fő csoportosítási módja szerint a hangszertest alakja vagy a hangszertest és a hangszernyak egymáshoz viszonyított aránya alapján tesznek különbséget. Ez utóbbi elterjedt rendszerezés alapján megkülönböztethetünk rövid és hosszú nyakú lantokat. A hosszú nyakú lanttípus legkorábbi ábrázolása egy az Akkád-időszakból (Kr.e. 2350-2170) fennmaradt hengerpecsétről ismert.¹ (1. kép) Az óbabiloni időszakból (Kr.e.1950-1530) már több terrakotta figura és dombormű maradt fenn, amelyeken hosszú nyakú lantok láthatóak, amelyek közül talán a legismertebb a Háfági városából előkerült relief, ahol egy kutya és egy disznó társaságában ülő alak játszik egy hosszú nyakú lanton.² (2. kép) A hosszú nyakú lantok a kasszita időszak (Kr.e. 1530-1160) terrakottáiról szintén ismertek.³ A hosszú nyakú lantok az ókori Egyiptomban, legkorábban csak a XV-XVII. dinasztia időszakában (Kr.e.1730-1580) időszakban jelennek meg.⁴ (3. kép) Ez az időszak az északnyugati irányból érkező hükszoszok uralmának a korszaka. A kasszita hosszú nyakú lantábrázolások bár időben későbbiek (Kr.e. 14. század) de morfológiailag hasonló felépítésűek, mint az XVIII. dinasztia 1520-1440 körüli időszak hosszú nyakú lantjai, ezért a hosszú nyakú lantok feltételezhetően babiloni eredetű jövevény hangszerek az ókori Egyiptomban.

Az ókori görögök hosszúnyakú lanttípusa a *pandura* vagy *trichordon* (háromhúr) Nagy Sándor perzsa hadjáratai idején bukkan fel, ezért feltételezhető, hogy perzsa területről származhat.⁵ A Kr.u. 2. században élt Pollux leírásában a görög *trichordon* az

1 Rashid, Subhi A 1984, 62-63.

2 Uő, 92-93.

3 Uő, 102-103.

4 Hickmann, Hans 1961, 163.

5 Mathiesen, Thomas J 1999, 284.

asszír *pandhoiira* lanttípussal rokonítható.⁶ Összességében az ókori görög lant típusú hangszerek ábrázolásának kis száma arra mutat, hogy a hangszertípus idegen eredetű lehet és az egyiptomi átvétel lehetősége is felmerült.⁷ Azonban az 5. századi bizánci *pandura* ábrázolások hosszú nyakú lanttípusa nem rokonítható az ókori egyiptomi és hettita hosszú nyakú lantokkal.⁸ Az ókori görög lantábrázolásokon két jól elkülöníthető típus látható.⁹ A legismertebbek a Mantineiából, Tanagrából és a kis-ázsiai Myrnából ismertek lantábrázolások, ahol a tanagrai és a myrnai ábrázolásokon, palackformájú hangszertestű, attól el nem különülő hangszernyakba folytatódó, rövid nyakú lanttípusok láthatóak, míg a Peleponnészosz középső részén található Mantinea-ból ismert szoborábrázoláson, egy széles, hosszú nyakú, hasáb formájú hangszertesttel ellátott lanttípus látható.¹⁰ (4. kép)

Más elképzelések szerint a *pandura* hangszer eredete az ókori görög monochordig vezethető vissza, amelynek a tudományos húrmérésre használt, *kánon* elnevezésű antiphon változatából fejlődhettek ki a fogólap nélküli pszaltériumok és az ovális hangszertesttel ellátott paraphon változatának köznap *πανδοῦρα* (pandoura) elnevezéséből alakult ki a perzsa *tanbúr*.¹¹ Mivel a Kr.e. 330-320-ra datálható mantineia hosszú nyakú *pandura* morfológiailag egyértelműen rokonítható az 5-6. századi bizánci ábrázolásokból ismert hosszú nyakú lantokkal, ezért nem kizárt, hogy valóban ókori görög eredetű is lehet.¹² Erre jó példa a konstantinápolyi császári palota 6. század első felében készített mozaikján látható, háromhúros, négyszögletes hangszertestű, széles hangszernyakú lanttípus.¹³ (5. kép) A bizánci *pandura* ábrázolásokhoz nagyon hasonló, de már ovális hangszertestű hosszú nyakú lant látható egy 8. századi falfestményen a

⁶ Pollucis, Iulius 1824, 60.

⁷ Wegner, Max 1970, 106.

⁸ Picken, Laurence 1975, 263.

⁹ West, Martin Litchfield 1992, 80.

¹⁰ Fleischauer, Günther 1978, 98.

¹¹ Panum, Hortense 1970, 215-216.

¹² Farmer, George Henry 1925, 302.

¹³ Farmer, George Henry 1949, 177.

jordániai Quseir Amrában.¹⁴ (6. kép) A perzsa al-Farábí 950-ben két típusát írja le a *tunbúr* elnevezésű népi lantnak, úm. a *tunbúr húrászání* és egy másik sokkal régebbi típus, a *tunbúr al-mízání*, amelyet „pogány skálára” hangoltak.¹⁵ Ez utóbbi volt az ún. püthagoraszi hangolás, amely a szamoszi Püthagorasz (Kr.e. 582-496) dél-itáliai görög filozófusra és a tanítványai által használt püthagoreus hangrendszerre utal, akik minden hangot a kvintből vezettek le és ez volt az ún. „szférák zenéje”. India északnyugati részén Gandháraban (Káfir-kot) a 2-3. században, görög hatás folytán terjedtek el a körte formájú hangszertesttel rendelkező hosszú lantok, amelyek a délkelet-indiai Nagárdzsunakonda és Amarávatí 2. századi szoborábrázolásai között szintén fellelhetők.¹⁶ (7. kép) Ezért egyfelől az sem kizárt, hogy az akkád, babilóni és kasszita vékony hangszernyakú lantok maradtak fenn és perzsa közvetítéssel jutottak el az ókori görögökhöz. De az sem kizárható, hogy azoktól függetlenül, a monochordból alakulhattak ki az ókori görög szélesebb hangszernyakakkal rendelkező hosszú nyakú lanttípusok. Ez utóbbit látszik alátámasztani al-Farábí megjegyzése, aki a valószínűsíthetően ókori görög eredetű *tunbúr al-mízání* típust sokkal régebbinek tartja.¹⁷

Az ókori mezopotámiai kultúrákból a Kr.e.3-2 évezred időszakából adatható vékonyabb hangszernyakú, hosszú nyakú lantok valószínűsíthetően az ókori egyiptomi és a hettita kultúrák által közvetítve az ókori és középkori horezmi kultúrákban, illetve a területen élő belső-ázsiai nomád népcsoportok körében maradhettek fenn.¹⁸ A régészeti adatok szintén azt mutatják, hogy az 1-3. századi horezmi kultúrából származó terrakotta figurák hosszú nyakú lanttípusa a kazak dombra hangszertípussal rokonítható.¹⁹ A belső-ázsiai hangszerábrázolások között a legkorábbi adat, ami a perzsa hosszú nyakú lanttípussal a *tanbúrral* kapcsolatba hozható, egy a tatárföldi Alkinoból előkerült 5-6. századra datálható ezüsttál, ahol egy hosszúnyakú lanttípuson játszó zenész látható.²⁰

14 Farmer, George Henry 1966, 32.

15 Uő, 194.

16 Kaufmann, Walter 1981, 100, 114, 140.

17 Farmer, George Henry 1966, 194.

18 Campbell, Richard G 1968, 33.

19 Sadokov, Riurik Leonodovich 1969, 34.

20 Karomatov, Fajsulla-Meškeris, Veronika-Vyzgo, Tamara 1987, 62-63.

(8. kép) A pártus-baktriai kultúrára jellemző díszítő motívumok arra engednek következtetni, hogy az ezüstartál Belső-Ázsiából került a térségbe. Az alkinoi ezüstartál hosszúnyakú lantábrázolása valószínűsíthetően a perzsa *tanbúrral* azonosítható, amely így a hangszertípus legkorábbi ábrázolásának tekinthető.²¹

Az etimológiai vizsgálatok szintén kimutatták a görög *pandura* és a perzsa *tanbúr* kapcsolatára, mert már Sachs felvetette annak lehetőségét, hogy a perzsa *tanbúr* hangszerelnevezés a görög *pandur* lanttípus elnevezésének a metatézise lehet és amely elnevezések az oszét *fándur* hangszernévvvel is rokoníthatók.²² Az etimológiai vizsgálatok alapján annak lehetősége is felmerült, hogy a *tanbúr* a görög *pandura* (amelyből a középkorban alakult ki a francia és az olasz *mandura*) elnevezésen át egészen a sumér *pan-tur* (kis-íj) hangszernévig nyomon követhető, mert a hangszertípus az íjhárfából alakult ki és a sumér *pan-tur* elnevezés második tagja szintén fennmaradt a perzsa eredetű egész Belső-Ázsiában ismert *tar* elnevezésű hosszúnyakú lantoknál és ennek alapján a sumér *pan-tur* elnevezésből lehetne származtatni a perzsa *tanbur*, a görög *pandur*, az örmény *pandir*, a grúz *panturi*, az oszét *fandry*, hosszú nyakú lant elnevezéseket.²³ Azonban nem valószínű, hogy a hosszú nyakú lanttípus a *pandura* története a sumér *pan-tur* „kis íj” hangszertípus irányába mutatna, mert a hosszú nyakú lantok akkád elnevezése az *inu*, illetve a sumér elnevezése szintén ismert az Ur város harmadik dinasztiájának időszakából származó Sulgi-himnuszából, ahol *gudi* az elnevezése.²⁴ Összességében látni kell, hogy a *tambura* elnevezés kapcsán látszólag nagyon hasonló és változataiban formailag analóg elnevezések is számba jöhetnek, amelyek különböző húros hangszertípusokat jelölhetnek. Így a *tanbúr* (*tanbur*, *tambúr*, *száz*) elnevezés egy a Közel-Keleten és Belső-Ázsiában elterjedt, hosszú, vékony nyakú lanttípust takar, míg a *tanbúra* (*tambúra*, *tanbúr*, *tumbura* stb) változatok a Masrik régióban (Észak-Afrika nyugati része és a Közel-Kelet) elterjedt edényes líra típust jelölnek és a *tambúrá* (*tambúrí*, *tampúrí*, *tánpúrá*) alakok főleg az Indiában elterjedt széles nyakú és nemritkán rezgőhúrokkal is ellátott, hosszúnyakú lantokat jelölnek.²⁵

21 Uo.

22 Sachs, Curt 1913, 137, 375.

23 Galpin, Francis William 1937, 35.

24 Rashid, Subhi Anwar 1984, 62, 92.

25 NGDMI 1984, 514-515, 519-520.

Ibn Gaibi 1435-ben leír egy kéthúros, körteformájú hangszertesttel rendelkező *tunbúr-i širvinán* elnevezésű típust, illetve szintén a 15. században jelenik meg a két vagy három húros *tunbura turki*.²⁶ A 15. századi elnevezésekhez hasonlóan a recens néprajzi analógiák is azt bizonyítják, hogy a belső-ázsiai hosszú nyakú *tunbúr*-ral morfológiailag és etimológiailag rokonítható hosszú nyakú lanttípusok eltérő funkcióban használt, morfológiailag is különböző típusokat takarnak. A recens anyagban a 8 húros, nem rögzített érintős, hosszú nyakú, török *tanbur* és a 4 húros, érintő nélküli, indiai *tambura* a klasszikus zene hangszerei.²⁷ (9. kép) A belső-ázsiai perzsa és török népcsoportok, mint az üzbég, a tadzsik, a karakalpak és az ujjur népek körében elterjedt hosszú nyakú *tanbúr* a makáma (rímes próza) előadások kísérő hangszere.²⁸ Ezek közül az üzbég, a tadzsik és az ujjur *tanbúr* morfológiailag rokonítható, 3 húros, nagyszámú, nem rögzített érintővel rendelkező, hosszú nyakú lanttípus, viszont a karakalpak *tanbur* bár morfológiailag hasonló felépítésű, de csak 2 húros, rögzített érintős, hosszú nyakú lanttípus. Szélesebb nyakú, 3 húros, hosszú nyakú lant az afgán *dambura*, míg az afgán *tambur* az indiai *szitárhoz* hasonlóan több rezonáns húrral van felszerelve.²⁹ (10. kép) A kurd *tambur* a többi típusnál jóval rövidebb hangszernyakkal rendelkezik, de felépítésében rokonítható a perzsa *tanbúrral*. (11. kép) A recens néprajzi analógiák morfológiai vizsgálatai alapján az ún. *proto tanbúr* csoportba tartozó üzbég, tadzsik, türkmén és ujjur *tanbúr* és az afgán *tambúr* képviselik legrégebbi formai jellegzetességet és ebből fejlődhettek ki a már együttrezgő húrokkal is rendelkező *tanbúr* típusok, mint a „három/négy/öt/hat húros” jelentésű tadzsik *szetór*, *csartor*, *pandzstor* és *sesztor*.³⁰

Bár a görög *tamburasz* hosszú nyakú lant eredete egészen a Kr.e. 4. századi mantinea-i terrakotta figura lant ábrázolásáig visszavezethető, illetve az ókori és középkori bizánci freskók adatai alapján a hangszertípus jelenléte folyamatosan adatolható a térségben, de más hangszertípushoz hasonlóan itt is csak az elnevezés és a funkció mutat történeti kapcsolatot, mert a mantineiai márvány reliefen látható hangszer keskeny, tompaszögű hangszertestű és széles hangszernyakú lanttípus, viszont a 14-16.

26 Farmer, George Henry 1966, 195.

27 Jenkins, Joan-Olsen, Poul R 1976, 23.

28 AMIPIU 1975, 160, 166, 168, 182.

29 Jenkins, Joan-Olsen, Poul R 1976, 23.

30 Campbell, Richard G 1968, 31.

század időszakából származó bizánci stílusú freskókon félgömb alakú hangszertestű és vékony hangszernyakú, illetve hajlított és egyenes kulcsszekrényű típusok egyaránt láthatóak.³¹ (12. kép) Ellenben a recens, 8 húros (2x4 párhúros), nem rögzített érintőjű, hosszú nyakú, görög *tamburasz* felépítését és elnevezését is tekintve egyértelműen rokonítható a török klasszikus zenéhez használt *tanbur* hosszú nyakú lanttal.³² Viszont a Balkánon az ikonográfiai adatok elemzése arra mutat, hogy csak a 16. században terjedhetett el a *tamburák* használata, mert a *szaz* típusú hosszúnyakú lantokkal rokonítható *tamburák* első ismert ábrázolása a Szerémség keleti részén, a Hopovó kolostor 1608-as freskójáról adatolható, amely morfológiailag a boszniai janicsárok hangszereivel rokonítható.³³ Horvátországban pedig csak a 19. században terjed el a *tambura*, először a Szerémségben és Kelet-Szlavóniában jelenik meg és mindjárt tamburazenekar formájában.³⁴ A volt Jugoszlávia hangszereinek elterjedését bemutató atlasz adatai szintén azt mutatják, hogy a különböző *tambura* típusok Horvátországban és Boszniában a legelterjedtebbek és Szerbiából, illetve Macedóniából nincs adat az elterjedésükre.³⁵ Ami összességében arra enged következtetni, hogy a *tambura* hangszertípus Dalmácia irányából kezdett elterjedni. Ezt alátámaszthatja, hogy a török *tamburával* rokonítható hosszúnyakú lantok olasz nyelvterületen való megjelenése már 1478-ból Johannes Tinctoris leírásából ismertek.³⁶ A 16. századi magyarországi török lantábrázolások vizsgálatai felvetették annak lehetőségét, miszerint az olasz *colascione* és a magyarországi *tambura* azonos hangszertípusnak tekinthető.³⁷ Ehhez kapcsolódóan már a 17. századi zeneteoretikusok felfigyeltek a török hosszúnyakú lantok és az olasz *colascione* közötti hasonlóságra.³⁸ Illetve még a 18. században is „Calascione Turchesco”-nak nevezik a hangszertípust.³⁹ (13. kép) A legkorábban 1535-ből datálható

31 Anoyanakis, Fivos 1979, 211.

32 Uő, 108-109. kép Jenkins, Jean-Olsen, Poul R 1976, 28. C1. kép

33 Pejović, Roksanda 1989, 84.

34 Širola, Božidar 1943, 117.

35 Kobola, Alojz 1975, 45.

36 Picken, Laurence 1975, 267.

37 Takáts Sándor 1926, 50.

38 Mersenne, Marinus 1636, propositio XXI és XXIV.

39 Bonanni, Filippo 1964 (1723), 100.

colascione elnevezés eredete tisztázatlan, egyesek a spanyol *cola* „farok”-ból, mások a görög *χαλάθιον* „kis kosár”-ból származtatják, amely elnevezés a hosszú nyakra, illetve a kis lantszerű testre utalna.⁴⁰ Ez igazolhatja a törököktől való átvételt, azonban némely típusán a hangolófej ívelt formája bizánci hatást is feltételez. A 17. századtól elsősorban continuo hangszernek használták, de létezett kisebb, magasabbra hangolt változata is, amelynek *mezzo colascione* vagy *colasciontino* volt az elnevezése.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint a *tambura* szó legkorábbi megjelenése a magyar nyelvben 1626-ból a Káldi György féle katolikus magyar nyelvű Bibliából ismert: „ki menének az asszonyálatok énekelve Saul király eleibe vigaság dobjaival és tamburákkal”.⁴¹ Ennél korábbról való Zrínyi György 1596. jan. 19.-i Battyhány Ferencnek írt leveléből való leírás, amely szerint a Pajazet nevű török tamburás „...az Cyganokkal együtt igen zepen verte Tomburait...”⁴² A 17. században már a személynevekben is rendre felbukkan, mint például a kolozsvári számadásokban 1622-ben Tamburás Miklós, 1625-ben Tomborás Albert vagy a debreceni tanács egy 1627-es jegyzőkönyvében szereplő Andreas Szabo alias Tamburás.⁴³ Azonban amint arra a magyar nyelv történeti-etimológiai szótára rámutat, már a 19. század elejéről is adatolható, hogy a *tambura/tombora/timbora* alakok *citera* típusú hangszereket is jelölhettek.⁴⁴

A 16-17. századi adatok figyelembevételével a *tambura* közvetlen töröktől való átvételét valószínűsíthető, mert a Magyarország törökök által megszállt területén járt külföldi utazók leírásaiban és rajzaiban rendszeresen törökök játszottak a hosszúnyakú lantféle hangszeren.⁴⁵ Az oszmán török hódítás számos kultúrelemet meghonosított a Balkánon és Magyarországon is. Mivel a *tambura* szó legkorábbi adatolható megjelenése a 16. század végére és éppen egy török zenészhez köthető, a hangszertípus magyarországi megjelenésével kapcsolatban mindenképpen számolni kell az oszmán török hatással. Ikonográfiai szempontból egyetlen a 17. századból ismert adatunk a gyöngyöspatai

40 Fryklund, Daniel 1936, 22.

41 TESz I. 1967, 835.

42 Takáts Sándor 1915, 429-430.

43 Takáts Sándor 1926, 48.

44 TESz I. 1967, 835.

45 Uő, 49.

plébániatemplom 1653-ban készült mellékoltárán látható, amelyen egy angyalka játszik egy hosszú nyakú lanttípuson. Azonban az oltár valószínűsíthetően Észak-Magyarországon készült, ebből kifolyólag kétséges, hogy valóban a törökök által használható hangszertípus ábrázolásáról lenne szó, mert a 17. századi észak-magyarországi késő barokk oltárábrázolások nyugati, sőt észak-nyugati stílust követnek.⁴⁶ A tambura hangszertípus magyar nyelvterületen Tolna, Baranya, Bács-Kiskun és Csongrád megyékben volt a legismertebb. Ezen túlmenően Fejér, Pest, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Békés megyékből is adatolható a hangszertípus szóróvány elterjedése.⁴⁷ Valószínűleg a horvát és boszniai területekről elvándorló burgenlandi vagy gradistyei horvátok által jelenhetett meg a tambura a Felsőőrvidéken.⁴⁸ A volt Jugoszlávia hangszereinek térbeli elterjedését bemutató atlasz adatai szintén azt igazolják, hogy a tamburák horvát és boszniai területeken népszerű hangszerek, míg a vegyes lakosságú Vajdaságot nem számolva, a szerbek és a macedónok által lakott területekről nem is adatolható a hangszertípus.⁴⁹

A magyarországi tamburák morfológiai jellemzőinek vizsgálata és elnevezése szintén arra mutat, hogy a népi hangszerkultúrában fennmaradt hangszertípus elterjedésében a török hatás mellett a délszláv közvetítés lehetőségével is számolni kell. A tamburazenekar hangszerei felépítésükben különböznek a régiesebb facsapos tamburáktól, mert a hangszertestük lapos vagy gömbölyített. Ezzel szemben a facsapos tamburák hangszerteste oldalnézetből tompaszögű.⁵⁰ Ez a hangszertestforma az iráni *tanbúr* és a török *saz* régebbi típusain figyelhető meg, illetve a régi típusú facsapos tamburák vagy *szamica tamburák* jellemzője, amely délszláv terminus magányos tamburát jelent.⁵¹ A *szamica* tambura elnevezést magyar nyelvterületen is használják, de nem kizárólag a facsapos tamburákra, mert olykor a tamburazenekarok lapos hátú,

46 Baranyai Béláné 1975, 328. 16. kép

47 Szent István Múzeum: Perkáta ltsz. 70.71.1, 95.1.1; Néprajzi Múzeum: Abony ltsz. 89.19.1, 89.19.2; 90.50.1, Nyíregyháza ltsz. 81.78.1; Erkel Ferenc Múzeum: Gyula 61.132.1, 61. 134.1, 61. 137.1;

48 Göcseji Falumúzeum: Lendvajakabfa ltsz. 69.3.2

49 Kobola, Alojz 1975, 45.

50 Erkel Ferenc Múzeum: Gyula ltsz. 61.137.1; Kanizsai Dorottya Múzeum: Mohács ltsz. 81.1.56, Janus Pannonius Múzeum: Pécs ltsz. 63.122.7;

51 Širola, Božidar 1943, 117.

modernizált, fémkulcsokkal ellátott ún. gépes tamburáit is ezzel az elnevezéssel illetik, ami arra utal, hogy a *szamica* tambura jelent meg korábban és az elnevezés átkerült a később megjelenő tamburatípusokra. Szintén keleti hatást mutat a tamburák körte alakú hangszerteste, amely a keleti hosszú nyakú lantok és a szintén keleti eredetű délszláv vonós lantok, a guszlák jellemző hangszertest formája.⁵² Az újabb tamburák ovális hangszerteste valószínűsíthetően olasz hatásra alakult ki, amely főleg az A-basszprím tamburák mandolinforma hangszertestén figyelhető meg.⁵³ Szintén nyugati hatást tükröz a prím és a basszprím tamburák hegedű formájú hangszerteste.⁵⁴ (14. kép)

A régi típusú facsapos tamburáknál a nyakon nincs fogólap és az acélhúrból vágott érintők, közvetlenül a hangszer-nyakba vannak beleerősítve. A facsapos tamburák azért is fennmaradhattak, mert gyorsabban fel lehetett őket hangolni, viszont hamarabb szükség volt az újra hangolásra. A régi típusú prím-tambura és a terc-ként használt prím hangszerteste ovális alakú és mivel a hosszú nyakkal együtt átlagos hossza 500 mm volt, ezért egy fából faragták ki. Mivel az A-basszprím, az E-basszprím, a tamburacselló és a kontratambura hangszerteste és nyakhossza eléri átlag 700-1000 mm-t, ezeket már nem lehet egy fából kifaragni, hanem külön készül a hangszertest és a nyak. Ez utóbbiak hangszerteste formáját tekintve gitárforma, de Baján a *basszprím* néha lantformájú testtel is előfordult.⁵⁵ A tamburákon elvileg négy húr van, de a gyakorlatban csak a tamburabőgőn található négy húr, mert a többi típuson az első húr mindig meg van kettőzve, ami jóval erősebb, színesebb hangzást eredményez. Előfordul, hogy a basszprímen, a kontrán és a csellón a többi húrt is megkettőzik. A tamburabőgőt két oktávval mélyebbre hangolják, mint a basszprím tamburákat. A tamburabőgőt gyári bőgőből alakítják át, mert eltérően a többi tambura típustól nem tudják házilag elkészíteni. Mivel a tamburabőgőt pengetős hangszerként alkalmazzák nincs szükség a vonós hangszerekre jellemző lélekre. Ezenkívül az eltérő játéktechnika miatta húrtartó

⁵² Kanizsai Dorottya Múzeum: Mohács ltsz. 54.421.1, 55.26.1, 76.42.1; Móra Ferenc Múzeum: Szeged ltsz. 50.638.1;

⁵³ Kanizsai Dorottya Múzeum: Mohács ltsz. 86.24.1; Kiskun Múzeum: Kiskunfélegyháza ltsz. 82.36.1;

⁵⁴ Erkel Ferenc Múzeum: Gyula ltsz. 61.132.1, 64.134.1, Kiskun Múzeum: Kiskunfélegyháza ltsz. 82.98.1, Kanizsai Dorottya Múzeum: Mohács ltsz. 77.58.93, 76.42.2; Móra Ferenc Múzeum: Tápé ltsz. 61.132.1;

⁵⁵ Volly István 1964, 14.

láb jóval kisebb és a fogólapot is felkottázzák, azaz érintőkkel látják el, eltérően a vonósként használt kis-és nagybőgőtől. A nagyobb testű tamburákban, mint amilyen a *cselló* és a *brács tambura* vagy a *tamburabőgő* a hangszertestbe még tartó gerendákat is beleépítenek a hangszertestre ható nyomó és húzó erők ellensúlyozására. A tartógerendákat különböző helyekre építik be a hangszer készítői, de semmiképp nem kerülhetnek például a húrtartó láb alá, mert az negatív irányba befolyásolná a hangszer akusztikai tulajdonságait.

A tamburáknak eltérően a gitártól, mozgatható a húrtartó lábuk, mert a hangolásnál üresen megpendítve az *E* húrt a húrtartó lábat felfelé vagy lefelé mozdtítják a fedőlapon hogy tiszta oktávot kapjanak. A tamburát szaruból vagy újabban műanyagból készült plektrummal pengetik. A *tamburabőgőnél* a hüvelykujjra játék közben egy bőr védőt tesznek és a citera játéktól eltérően az erős pendítés a hüvelykujj felől történik.

A Pest megyei Makádon a házi készítésű tamburákat is a gyári hangszerek formáját utánozva készítik. Kétféle formát alkalmaznak a hegedű és a „kabak” vagyis gömbölyű hangszertestűt. A pest megyei Tökölön élő bunyevácokhoz a Bácskából és Szerbiából kerültek a tamburák. A hangszertípus a délszláv disznókereskedők által terjedt el, akik a Kőbányai sertés hizlaldára jártak és hozták magukkal a tamburákat. A tököli tamburák a pomázi tamburákhoz hasonlóan voltak hangolva, de eltértek a jugoszláv tamburáktól.⁵⁶

A Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumának leírásai alapján a 20. században, ha nem is kizárólagosan, de jellemzően a délszláv népcsoportokhoz tartozók használták a tamburát Magyarországon.⁵⁷ A Fejér megyei Ópentelén az 1950-es években már magyarok a tamburások, de van köztük szerb is, akitől a rácnótákat tanulták.⁵⁸ De arra is van példa, hogy a magyar tambura zenekarok adaptálták a hangszereket a saját népi kultúrájukhoz. A Pest megyei Makádon 1897 tavaszán alakult az első tamburabanda. Kecelből érkezett aratók hozták magukkal a hangszereiket és azok annyira tetszettek a makádiaknak, hogy a keceliek vezetőjétől kezdtek el tanulni. Alkalmanként a Pest megyei Lóréviek is muzsikáltak velük de ezt nem nagyon szerették a makádiak, mert a „muzsikában is olyan rác volt a kiejtésük...A keceli karmester tökéletes magyar ember

56 Deisinger Margit 1952b, 4-7.

57 Deisinger Margit 1952b 4-7; Deisinger Margit 1953,16; Deisinger Margit 1952c,4; Deisinger Margit 1952a, 5-6; Solymossy Ede 1953, 15;

58 Deisinger Margit 1952a, 5-6;

volt”. A vidéket járó makádi tamburabanda repertoárja igény szerint csárdás, mars, németes, polka és valcer volt.⁵⁹ A szőregi tambura zenekar, (tökcitorások) az első világháború végén alakultak a cigányzenekarok mintájára és ebből kifolyólag a repertoárjuk is a cigányzenéből ismert műdalokból és nem a régi paraszti hagyomány dallamaiból álltak.⁶⁰ A bajai tamburások valószínűsíthetően szintén a cigányzenekarok mintájára alakultak, legalábbis ezt feltételezhető a hangszereik elnevezéséből ui. prímtambura, terctambura, kontra, cselló, tamburabögő.⁶¹ (15. kép)

A szegedi tambura, helyi elnevezéssel *tökcitura* a szerb hajósok vagy betelepülők által került a városba. A Szegeden nagy számban dolgozó szerbek jellegzetes hangszere volt, de a magyarok nem használták. Viszont Rábén, Szőregen, Kübekháza, Csókán, Jázován és Tordán a szomszédos szerbek hatására alakultak tamburabandák.⁶² Ökrös László szerint a tambura játékra jellemző, gyors, rezgő plektrum mozgás, amely tremoló szerű hangképzést eredményez, megegyezik az olasz mandolin (egyéb elnevezései mandola, bandora) játékmódjával, ezért a perzsa-arab eredet és délszláv közvetítés mellett számolni kell egy francia-olasz nyugati hatással is.⁶³

A tamburabandák kialakulását illetően több, olykor még önmagának is ellentmondó elmélet született. Volly István szerint a horvátok és a szerbek a tamburát keleti módon, csupán magában az ének mellé használták kíséretül és a *tamburabandák* magyar nyelvterületen alakultak ki és onnan terjedtek a Balkán felé.⁶⁴ Širola szerint a tamburabandák horvát nyelvterületen alakultak ki, annak ellenére, hogy azt is kiemeli miszerint a horvátság területére a 19.század elején hatol be a tambura a Szerémség és Kelet-Szlavónia területéről, mégpedig mindjárt zenekari együttes, azaz *tamburabanda* formájában.⁶⁵ A tambura együttesek Sárosi szerint is Horvátország és Szerbia területén alakulhattak ki a 19. században a cigánybandák illetve a rézfúvós együttesek mintájára,

59 Kolossa Tibor 1942, 26.

60 Ökrös László 1946, 145-146.

61 Volly István 1964, 10.

62 Bálint Sándor 1978, 592-93.

63 Ökrös László 1946, 149.

64 Volly István 1964, 25.

65 Širola, Božidar 1937, 117-118.

de nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a *tambura* a 17. században akár közvetlenül a töröktől is átvételre kerülhetett.⁶⁶

Összességében a rendelkezésre álló adatok áttekintése arra enged következtetni, hogy a 15-17. században egy felől Dalmácia irányából a Balkán nyugati részén és a magyar nyelvterület déli részén terjed el a hosszú nyakú *tambura* lanttípusok használata, másfelől a törökök által egy belső-ázsiai, illetve perzsa eredetű hosszú nyakú lanttípus is megjelent. Emellett egy *pandura/tambura* elnevezésű hosszúnyakú lanttípus már korábban ismert lehetett, amely a bizánci közvetítésű görög *pandura* lanttípusra vezethető vissza és amelynek a 15-17. században a törökök által elterjesztett iráni eredetű *horaszani tanbúrtól* eltérően szélesebb nyaka volt. A törökök által elterjesztett *horaszáni tanbúr* (török elnevezése a *szaz*) a Balkánon a 20. századig fennmaradt és ezzel a típussal mutat rokonságot a magyar nyelvterületen is elterjedt facsapos *tambura* vagy *szamica tambura*. Emellett a balkáni és a magyar prím-tamburák morfológiai elemzése arra mutat, hogy egy szélesebb nyakú, valószínűleg bizánci lanttípus hatásával, illetve egy nyugati, mandolin lant típusú hatással egyaránt számolni kell.

Felhasznált irodalom

- AMIPIU Atlas of Musical Instruments of the Peoples Inhabiting the USSR. Moscow
1975
- ANONAYAKIS, Fivos
1979 Greek Popular Musical Instruments. Athens
- BARANYAI Béláné
1975 Mesterek és műhelyek az északkelet-magyarországi barokk szobrászatban.
In: GALAVICS Géza (szerk) Magyarország reneszánsz és barokk.
Budapest 321-332.
- BÁLINT Sándor
1978 Népi hangszerek, hangszeres zenélés. MFMÉ Szeged 1978-79, 582-596.

66 Sárosi Bálint 1998, 48.

BONANNI, Filippo

- 1964 Antique musical instruments and their players: 152 plate
from Bonanni's 18. century Gabinetto Armonico Filippo Bonanni;
by HARRISON, Frank-RIMMER, Joan New York

CAMPBELL, Richard G

- 1968 Zur Typologie der Schalenlanghalslaute. Strasbourg-Baden-Baden

FARMER, Henry George

- 1925 Byzantine Musical Instruments in the Ninth Century JRAS 299-304.
1949 An Early Greek Pandore. JRAS 177-179.
1966 Islam. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd.3. Lfg.2. Leipzig

DEISINGER Margit

- 1952a Tamburások. Ópentele, Sztálinváros/Fejér EA 3.027/5,6.
1952b Népi hangszerek, zenei élet. (délszláv) Tököl/Pest EA 3.031/4-7.
1952c Tamburásról. Csobánka/Pest EA 3035/4.
1953 Tamburások, dudások. Ercsi, Érd/Fejér EA 4.023/16.

FLEISCHHAUER, Günter

- 1959 Etrurien und Rom. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd.2.Leipzig

FRYKLUND, Daniel

- 1936 Colascione och Colascionister. Stockholm

GALPIN, Francis William

- 1937 A textbook of European musical instruments: Their origin, history, and
character. London

HICKMANN, Hans

- 1961 Ägypten. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd.2. Lfg.1. Leipzig

JENKINS, Joan-OLSEN, Poul Rovsing

- 1976 Musik and Musical Instruments in the World of Islam. Westerham

KAROMATOV, Fajsula-MEŠKERIS, Veronika-VYZGO, Tamara

- 1987 Mittelasien. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd.2. Lfg.9. Leipzig

KAUFMANN, Walter

- 1981 Altindien. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd.2. Lfg.8. Leipzig

KOBOLA, Alojz

- 1975 Tradicijska Narodna Glazbala Jugoslavije. Zagreb

KOLOSSA Tibor

1942 Népzene, népi hangszerek. Makád-Pest megye EA 8138/1-177.

MATHIESEN, Thomas J.

1999 Apollo's Lyre: Greek Music and Music Theory in Antiquity and the Middle Ages. University of Nebraska Press

MERSENNE, Marinus

1636 Harmonie universelle. Paris

NGDMI

1984 The New Grove Dictionary of Musical Instruments. 3. P-Z. Stanley Sadie (szerk) London

ÖKRÖS László

1946 A szőregi tökcitorások. ATGy II. Szeged 141-160.

PANUM, Hortense

1970 The stringed Instruments of the Middle Ages. Westport, Connecticut

PEJOVIĆ, Roksanda

1989 Balkanski Narodni Instrumenti. MA XXV, 81-88. Ljubljana

PICKEN, Laurence

1975 Folk Musical Instruments of Turkey. London

POLLUCIS, Iulius

1824 Onomasticon. Lipsiae

RASHID, Subhi Anwar

1984 Mesopotmaien. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd.2. Lfg.2. Leipzig.

SACHS, Curt

1913 Reallexikon der Musikinstrumente. Berlin

SADOKOV, Riurik Leonodovich

1969 Muzykal'nye instrumenty drevnego Chorezma v pamjatnikach izobrazitel'nogo isskustva. In: Muzika narodov Azii i Afriki 1. Moskva

SÁROSI Bálint

1998 Hangszerek a magyar néphagyományban. Budapest

ŠIROLA, Božidar

1937 Svirajke s udarnim jezièkom. Zagreb

1943 Horvát népi hangszerek. In: GUNDA Béla (szerk)

Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Budapest, 114-127.

SOLYMOSSY Ede

1953 Hegedűkészítés, dudás említése. Vaskút/Bács-Bodrog EA 3.980/6.

TAKÁTS Sándor

1915 Török-magyar énekesek és muzsikások. Rajzok a török világból I. Budapest

1926 A magyar múlt tarlójáról. Budapest

TESz

1967-76 A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára I-III.

BENKŐ Lóránd (főszerk) Budapest

VOLLY István

1964 Bajai tamburások. A bajai tamburazenekar története. Baja

WEGNER, Max

1970 Griechenland. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd.2. Lfg.4. Leipzig

WEST, Martin Litchfield

1992 Ancient Greek Music. Oxford University Press (1992)

Rezümé

A tambura hangszer típus a hosszú nyakú lantok közé tartozik, amely hangszer típus története az ókori mezopotámiai kultúrák időszakában kezdődik. Azonban ez korántsem jelenti azt, hogy a hangszer típus története kontinuos hagyományként adott népcsoporthoz vagy akár régióhoz lenne köthető. Összességében a tambura történeti áttekintése eklatáns példája annak, hogy adott hangszer típus eredetének vizsgálatát nem elég csupán a recens néprajzi analógiák, vagy az ikonográfiai adatok vélt hasonlósága alapján vizsgálni, mert csak a képi és írott források, az etimológiai és tárgymorfológiai elemzések és nem utolsósorban a környező népek hangszer kultúrájáról összegyűjtött adatok összessége képes feltárni azokat az összefüggéseket, amelyek adott hangszer típus komparatív etno-organológiai áttekintéséhez feltétlenül szükségesek. Ennek kapcsán jól látható, hogy a néphagyományból ismert tambura hangszer típus vizsgálata, az ókori keleti eredet mellett, ókori görög és bizánci, török és délszláv, illetve nyugat-európai interetnikus kapcsolatok sokaságát és hatását tárja fel, amelyek együttes figyelembe vételével lehet nyomon követni a hangszer típus történetét.

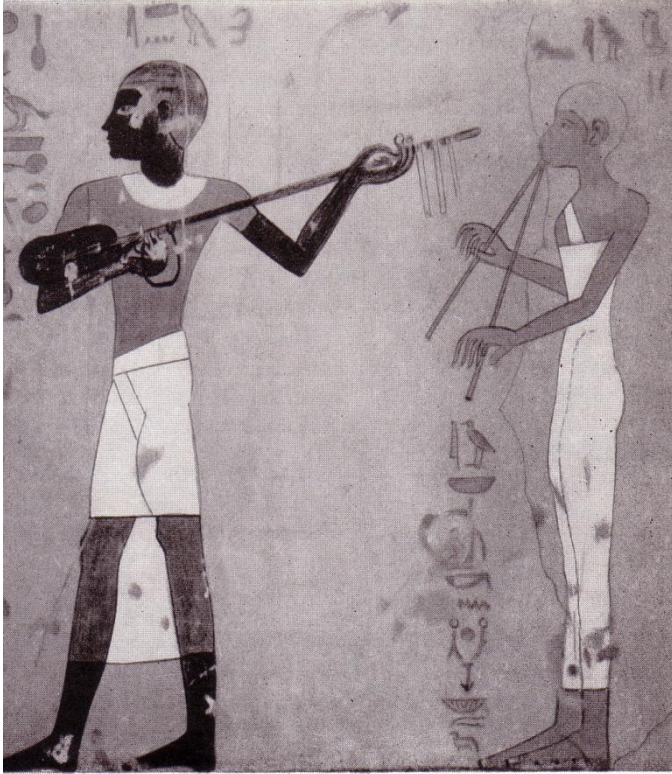
Képanyag

1. kép akkád hosszú nyakú lant Kr.e. 2350-2170 (Rashid 1984 nyomán)

2. kép óbabiloni (Kr.e.1950-1530) hosszú nyakú lant (Rashid 1984 nyomán)

3. kép egyiptomi hosszúnyakú lant Kr.e. 1520-1448 (Hickmann 1961 nyomán)

4.kép görög hosszúnyakú lant Kr.e. 330-320 (Anoyanakis 1979 nyomán)

5. kép bizánci hosszúnyakú lant 6. század (Farmer 1949 nyomán)

6.kép arab hosszúnyakú lant 8. század (Farmer 1949 nyomán)

7. kép görög-indiai hosszúnyakú lant 2-3. század (Sachs 1942 nyomán)

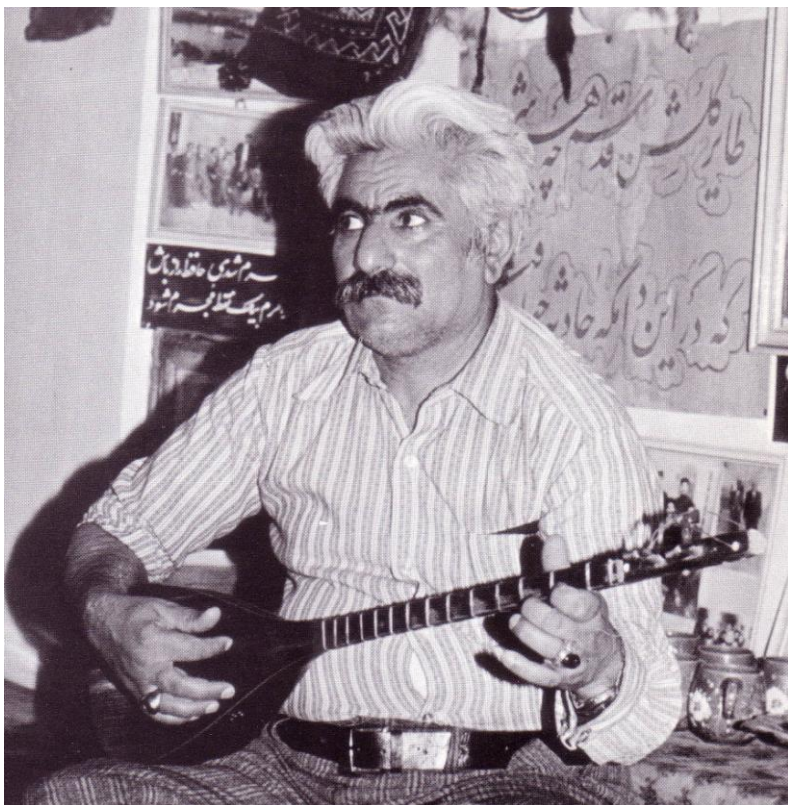
8. kép pártus-baktriai hosszúnyakú lant 5-6. század
(Karamatov-Meškeris-Vyzgo 1987 nyomán)

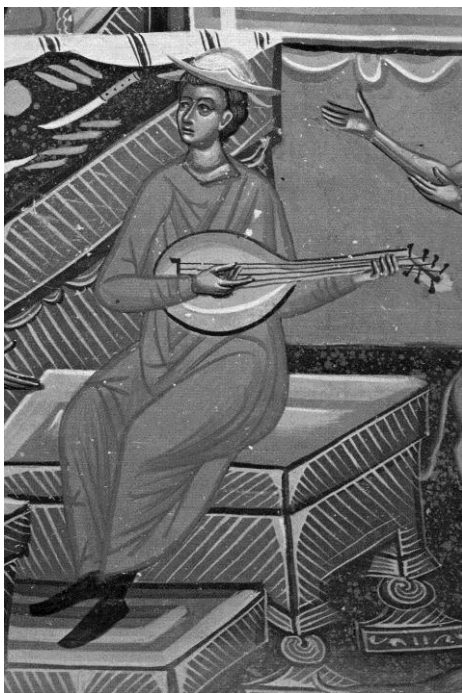
9. kép török tanbur (Jenkins-Olsen 1976 nyomán)

10. afgán tambur és dambura (Jenkins-Olsen 1976 nyomán)

11. kurd tambur (Jenkins-Olsen 1976 nyomán)

12.kép bizánci hosszúnyakú lant 16. század (Anoyanakis 1979 nyomán)

13.kép olasz colascione (Bonanni 1723 nyomán)

14. kép facsapos tambura (Sárosi 1998 nyomán)

15. kép bajai tamburazenekar (Volly 1964 nyomán)